

فصلی از فضایل فاضل (ره)

■ محمد وفادار مرادی

محقق و کارشناس کتب خطی

حاصل تلاش‌ها و نگارشات استاد، خلال سنوات ۷۱ تا ۱۳۶۳، چهار جلد فهرست کتب خطی کتابخانه گوهرشاد شد که به طبع رسیده است

او معلم بوده و مشوق، اعتمادسازی بود حامی. گاه با خود می‌اندیشیدم حضرتش به همراه مرحوم استاد میرزا مهدی ولایی - فهرست‌نگار فقید کتابخانه آستان قدس ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۰ - چه بسیار، مرا و مشتاقان دیگر را وام‌دار نعمات خویش ساخته بودند. حاصل تلاش‌ها و نگارشات استاد، خلال سنوات ۷۱ تا ۱۳۶۳، چهار جلد فهرست کتب خطی کتابخانه گوهرشاد شد که به طبع رسیده است.

- ۱- فهرست دیگر کتب خطی تألیفی ایشان عبارت است از دانشگاه مشهد. مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۴.
- ۲- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد. مشهد: دانشکده الهیات، ۱۳۵۵، ۳ جلد.
- ۳- فهرست منتخباتی از نسخه‌های خطی عربی پانزده کتابخانه در پاکستان، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۷۰.
- ۴- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های عمومی ساری و تنکابن، مشهد: ۱۳۷۳.
- ۵- فهرست نسخه‌های خطی مدارس قدیم مشهد، تهران: نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۱۳۵۳.
- ۶- فهرست نسخه‌های خطی مدرسه نواب مشهد. زیر چاپ.

استاد عزیز با وسواس و دقتی کم نظیر نسخه‌های خطی را تورق و نکات، یادداشت‌های صدر و ذیل اوراق، سماع و مقابله و حواشی و تعلیقات ولو اندک موجود در حاشیه‌های اوراق کتب خطی را به دقت مطالعه و یادداشت‌برداری می‌نمود و در معرفی نسخه از آنها سود می‌برد.

نثر استاد فاقد هر گونه تقیید و تکلیف و صرفاً به ارائه و نگارش مطلب مورد نظر می‌پرداخت و بدون لفظ‌پردازی تنها به وظیفه خطیر خویش که همان اطلاع‌رسانی بود اهتمام داشت. نگارشات وی برای مصححان، نسخه‌شناسان و محققان، سند و حجت است و از فضل و امانت‌داری وی در خلال اوراق فهرس نسخ خطی بهره‌ها می‌توان برد. هنگامی که نسخه‌ای منحصر، به‌ویژه در کلام و عرفان و حدیث تشیع شناسایی می‌کرد به شدت با نشاط و مشغوف می‌شد و تا آنرا ضمن مقاله‌ای معرفی

اولیل دهه شصت، درس نه‌ایة‌الحکمه استاد فرزانه آقای دکتر ابراهیمی دینانی (دام ظلّه الشریف) در مدرسه علمیه امام صادق (ع) بود که به طلب کتابی به کتابخانه گوهرشاد رفتم و در بخش کتب خطی روحانی متواضع و صمیمی را زیارت کردم که نسخه‌های خطی کتابخانه را عاشقانه مطالعه می‌کرد با خط‌های ناخوانا، درهم، مشوش و گاه زیبا و از اولین شماره ثبت، درون موضوع خاصی یادداشت‌برداری می‌کرد.

نخست نام کتاب را می‌نگاشت و به ترتیب عنوان دیگر، موضوع، زبان، نام مؤلف با مختصری از نسب و تاریخ حیات و ممالک وی، شرح مندرجات کتاب و دفعات چاپ آن. سپس آغازی و انجامه‌ای و در ادامه نوع خط کتاب و تعداد سطور، اندازه، نام کاتب، تاریخ و محل تحریر، تزئینات، تعداد برگ، مهرهای نسخه، نوع جلد و کاغذ، انواع تملک‌ها، یادداشت‌ها، بلاغ‌ها، تصحیحات نسخه و اطلاعاتی از این دست. دستش کمی می‌لرزید. قلم را با وسواس به دل کاغذ فشار می‌آورد، سعی می‌کرد مطلبی از خامه‌اش فرار نکند.

در جوارش نشستیم و سخن به درازا کشید، علاقمندم یافت و بیشتر توضیح داد. چند ماه از ملاقات زیبای خاطره و علاقه نگذشته بود که در درس تاریخ تصوف دانشکده الهیات دوباره به اشتیاق زیارت و شنیدش نشسته بودم.

آری. او حجة‌الاسلام و المسلمین دکتر محمود فاضل یزدی بود که در ۱۳۱۲ خورشیدی در خانواده‌ای اهل علم و روحانی در مشهد رضوی متولد شده بود. قرآن و حافظ خوانی را به سنت زمانه در مکتب خانه فرا گرفته و در ۱۳۳۶ وارد دانشگاه شده و فارغ‌التحصیل دانشگاه مشهد در رشته معقول و سال ۱۳۵۱ درجه دکترا را در همین رشته از دانشگاه تهران دریافت نموده بود. و همراه تحصیلات آکادمیک از محضر اساتید و بزرگان حوزه مانند: ادیب نیشابوری، میرزا احمد مدرس یزدی، حاج شیخ هاشم قزوینی بهره‌ها برده بود.

سی بهار سلسله مودت و ارادت استمرار یافت به‌ویژه که بعد سالی، ابجدخوان مکتب نسخه‌شناسی شده بودم در کتابخانه سلطان دو سرا حضرت علی بن موسی الرضا علیه الاف التحیة و الثنا و بعدها همراه در همایش‌ها و کنگره‌های ملی و بین‌المللی.

نثر استاد فاقد هر
گونه تقیید و تکلیف
و صرفاً به ارائه و
نگارشی مطلب مورد
نظر می‌پرداخت و
بدون لفظ‌پردازی تنها
به وظیفه خطیر خویش
که همان اطلاع‌رسانی
بود اهتمام داشت

۲. شرح اصول کافی (کتاب توحید) از صدرالدین محمد بن ابراهیم شیرازی، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدر، ۱۳۸۴.

۳. تبیان الرموز با شرح و ترجمه مقدمه شرح فصوص الحکم ابن عربی. مترجم: فخرالعلماء کردستانی، مشهد: چاپخانه خراسان، ۱۳۶۰.

۴. حقایق التأویل فی مناسبه التزیل از علامه شریف رضی، ترجمه: محمود فاضل یزدی، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس، ۱۳۶۶.

۵. شرح دعای صباح علوی، تألیف: آقا نجفی قوچانی، با اشراف محمود فاضل یزدی، مقدمه و تحقیق از امین زارعی، تهران: عابد، ۱۳۸۱.

۶. معتزله، بررسی و تحقیق در احوال و آرا و افکار و آثار معتزله، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۲.

۷. فرقه‌های کلامی و سیر تاریخی آنها از آغاز اسلام تا قرن ۱۰ ق.م، مشهد: دانشکده ادبیات و معارف اسلامی، ۱۳۵۵.

البته ایشان کتاب حاشیه بر شرح الهیات شفا تألیف محقق سبزواری را تصحیح نموده‌اند که متن دستنویس آن در کتابخانه ضمن دستنویس‌های شخصی ایشان رؤیت شد و هنوز به طبع نرسیده است.

او معلمی هنرمند و نمونه بود - استاد نمونه دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۷ - و در برخورد با شاگردانش اعم از دانشگاه یا آموزش عملی کتابشناسی، خوشرو و خوش خلق بود و محضرش برای مشتاقان یادگیری همواره گشوده و تا قانع نمی‌شدی خسته نمی‌شد. در آموزش هیچ بخل و امساکي نداشت. عموماً شاگردان

یا تصحیح نمی‌کرد آرام نمی‌یافت.

فروتنی و آرامش ظاهری‌اش در نخستین برخورد، دوستان را مجذوب وی می‌کرد. تمام وقت خود را صرف مطالعه و تحقیق و تتبع و ثمربخشی به دیگران می‌نمود. از مال دنیا هیچ اندوخته‌ای نداشت اما هر زمان نسخه‌ای نفیس می‌یافت تا آن را جهت کتابخانه‌های مورد تعلقش نمی‌خرید آرام نمی‌گرفت و چنانچه لازم بود با هزینه خویش آن را تهیه تا در فرصت مناسب مبلغ ارزیابی را از کتابخانه مورد نظر بازپس گیرد.

در استاد، روح نسخه‌شناسی و نسخه‌خوانی به حد کمال وجود داشت و مراتب تبخّر وی در قرائت اسناد و خطوط لایقراً، فضیلت فوق‌العاده‌ای وی بود. به همین جهت بود که طی دو سال با سخت‌کوشی (تیرماه ۱۳۷۲ تا بهمن ۱۳۷۴) کلیه اسناد و وقفنامه‌های اداره کل اوقاف خراسان را بازخوانی، شناسایی و در ۸ جلد معرفی کرد و حاصل تتبعات خویش را در زمینه آموزش فهرستنگاری جهت تعمیم فایده در جزوه‌ای با نام «بحثی پیرامون فهرست‌نویسی نسخ خطی و وراقت» نگاشت که در ۱۳۷۴ بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی آن را منتشر کرد.

علاوه بر تبخّر در عرصه کتابشناسی به مطالعه و تحقیق در مباحث کلام و عرفان، تفسیر و دعا علاقه‌مند بود و در تصحیح و تنقیح متون کهن هیچ مسامحه‌ای نداشت و حاصل ذوق و علاقه وی نشر کتب زیر بود:

۱. التعلیق فی علم الکلام تألیف: قطب‌الدین ابوجعفر محمد بن حسن مقرئ نیشابوری (قرن ۱۰ ق.م)، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۵.

را با اندکی تأمل می‌شناخت و در خور درک و فهم آنان سخن می‌گفت و گاه حسب ضرورت تکرار می‌کرد.

حاصل این رابطه محبت آمیز، تولد بیش از ۲۰۰ پایان‌نامه در دانشکده الهیات و دانشگاه علوم اسلامی رضوی که به همراه بیش از ۱۶۰ مقاله در زمینه کلام، تصوف و عرفان و فرهنگ و ادب و نسخه‌های خطی به همراه سخنرانی در ۴۸ کنگره داخلی و خارجی مقام ویژه‌ای برای ایشان ترسیم نموده و تألیفات متعددی با اشراف و راهنمایی ایشان تصحیح، تألیف و منتشر گردیده است، مانند:

۱. اندیشه‌های کلامی شیخ طوسی به کوشش محمد ربیع میرزایی ... زیر نظر محمود فاضل، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۷۸.

۲. کواشف الحجب، تصحیح و تعلیق محمود ندایی، زیر نظر محمود فاضل، مشهد: کمیته ارزشیابی تحصیلات حوزوی خراسان، ۱۳۷۹.

۳. امامت پژوهی بررسی و دیدگاه امامیه، معتزله و اشاعره، به کوشش جمعی از نویسندگان، زیر نظر محمود فاضل، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۱.

از وجوه متمایز استاد، اصرار بر نثری ساده و موجز و به دور از صنایع ادبی بود که بیشترین تکیه را بر اطلاع‌رسانی داشت. برای مزید اطلاع، دو نمونه نثر ایشان به عینه از دستنویس‌های قلمی استاد موجود در گنجینه کتب خطی کتابخانه آستان قدس نقل می‌شود.

الف) «خانقاه‌هایی که در ایران جنبه‌های تاریخی یا هنری دارند.

۱. خانقاه افوشته. در سه کیلومتری جنوب شرقی نطنز. ده کوچکی است که ۴۱۶ نفر جمعیت دارد برابر سرشماری ۱۳۳۵ شمسی. سید حسن حسینی در افوشته خانه‌ای از او بجای مانده، دارای کاشی‌کاری‌ها و کتیبه‌های معرق مورخ ۸۴۹ق. در گوشهٔ محوطهٔ وسیع خانه‌ای مذکور، خانقاه ویران وی - خانقاه افوشته - با گچبریهای ظریف کم نظیر موجود می‌باشد.

۲. خانقاه شیخ عبدالصمد در نطنز. مدفن شیخ عبدالصمد بن علی اصفهانی. بنای ۷۰۷ق. متصل به مسجد جامع نطنز و دارای گنبد هرمی هشت ضلعی و کتیبه‌های خط ثلث و گچبری زیباست.

۳. خانقاه شیخ علاءالدوله سمنانی. مقبرهٔ علاءالدوله سمنانی در صوفی‌آباد، حدود چهار فرسخی جنوب سمنان. بنای آن منسوب به جمال‌الدین عبدالوهاب وزیر الجایتوست. چند سال پیش منهدم شد و فقط آثار مختصری از آن مانده است ...»

ب) «تفصیل معرفی کتب نفیسی که در اسلام آباد دیدم تدریجاً از سواد به بیاض خواهد آمد. میکروفیلم برخی از این نسخه‌ها را از مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان طلب نمودم، لکن ایشان یک حلقه فیلم از دو کتاب به حقیر دادند. یک حلقه میکروفیلم دیگر از سه نسخه در قبال دریافت ششصد روپیه به

اینجانب دادند که این وجه را از دیگری وام گرفته‌ام و هنوز برائت ذمه نشده (خرقه جایی گرو و باده و دفتر جایی). پس از آن با صراحت تامه گفتند باید اجازه کتبی از وزارت ارشاد برای ما بیاوری. خلاصه اینکه نسخه‌های خطی عربی کتابخانه گنج بخش که تعداد آنها بالغ بر ۴۵۰۰ نسخه می‌شود تاکنون ناشناخته مانده و از برخی نفایس آنها حتی مسئولین کتابخانه هم آگاهی ندارند. از جمله وقفنامه‌ای است که زین‌الدین خوافی متوفی ۸۲۸ق. از مشاهیر عرفای خراسان که یازده فقره موقوفه است ...». برگرفته از متن دستنویس گزارش سفر پاکستان (مرداد ۱۳۶۷) موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی.

برخی از سمت‌های استاد عبارت است از:

۱. عضو هیئت علمی و استاد دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد؛

۲. مسئول کتابخانه دانشکده الهیات، از بدو استخدام تا ۱۳۷۰؛

۳. عضو شورای پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد از آبان ۱۳۶۲ تا شهریور ۱۳۷۰ از ۱۳۸۰-۱۳۷۴؛

۴. عضو هیئت تحریریه و مدیر مسئول نشریه دانشکده الهیات ۱۳۸۰-۱۳۷۴؛

۵. معاون پژوهشی دانشکده الهیات ۱۳۸۰-۱۳۷۰؛

۶. مسئول راه‌اندازی کتابخانه مسجد جامع گوهرشاد در بعد از انقلاب؛

۷. عضو هیئت تحریریه مجله کتابداری و اطلاع‌رسانی کتابخانه مرکزی ۱۳۸۹-۱۳۷۷؛

۸. دبیر مجمع بزرگداشت آیه‌الله آقا نجفی قوچانی؛

۹. مدیر گروه حکمت و فلسفه دانشکده الهیات ۱۳۸۰؛

۱۰. بازنشسته دانشکده با درجه استادی در ۱۳۸۱.

در سال ۱۳۸۸ کتابخانه تخصصی شخصی خویش را که شامل حدود شش هزار نسخه چاپی، ۱۲۳ عنوان نسخه خطی، ۲۹ قطعه عکس تاریخی، ۷۴ نسخه چاپ سنگی، ۳۳ نسخه عکسی، (۷ عدد نکاح‌نامه خطی، ۲۱۹ نسخه پایان‌نامه، ۱۳۵۰ نشریه و مجله) به کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی اهدا و کرد و بعد از گذران عمری سراسر برکت و محبت و فضل در نهم خرداد ۱۳۸۹ به دیدار دوست شتافت و در جوار امام رئوف (ع) - صحن جمهوری اسلامی - آرام گرفت.

تا از خودی خود نبریدند عزیزان

چون نی به مقامی نرسیدند عزیزان

چون عمر سبک سیر از این عالم پرشور

رفتند و به دنبال ندیدند عزیزان

دیدند که در روی زمین نیست پناهی

در کنج دل خویش خزیدند عزیزان

یادش جاودان - رحمة الله علیه رحمة واسعة.